

ASKERİ REJİMLERİN TÜRÜ VE SONLANMA ŞEKİLLERİ¹

TYPES OF MILITARY REGIMES AND PATHS BACK TO THE BARRACKS

Mücahit AVCI*

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mucahitavci@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3919-0924>

ÖZ

Ordunun güç kullanarak ya da tehditle bağımsız bir siyasal güç haline geldiği durum olarak tanımlanan pretoryenizm özellikle son iki yüzyılda siyasal, sosyal veya ekonomik istikrarsızlık yaşayan toplumlarda defalarca sahne almıştır. Bu dönemde ordunun sivil siyasal alanda kalış süresi veya söz konusu alana etki düzeyi; uluslararası faktörler, ordunun örgütsel özellikleri, liderlik, ülke içi toplumsal, siyasal, ekonomik şartlar gibi birçok etmene bağlı olarak değişmiştir. Siyasal alana müdahalesinde nispeten sınırlı amaçlara ve kalış sürelerine sahip olan askeri rejimler genel olarak muhafız rejimler olarak adlandırılmaktadır. Hükmedici rejimler ise müdahalelerinde siyasal, toplumsal ve ekonomik alana nüfuz etmek gibi geniş amaçlara sahip olduğu için siyasal iktidarı çok daha uzun süre elinde tutmayı amaç edinen rejimlerdir. Hükmedici askeri rejimler; karşı darbeye, dış baskı yoluyla ya da meşruiyet kaybına uğrayarak siyasal iktidarı bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Muhafız askeri rejimler ise; geri çekilmenin daha faydalı bir seçenek olduğunu düşünerek gönüllü olarak iktidarı sivilere devretmektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Pretoryenizm, Askeri Rejim, Askeri Rejimler Geri Çekilmesi*

Jel Kodları: *F59, H19, Y40, Y80*

ABSTRACT

Praetorianism, defined as the situation in which the army ruling as an independent political force by threat or force, has been witnessed especially in societies that experiencing political, social or economic instability in the last two centuries. During this period the duration of military regime or its level of influence on the political field depend on various factors such as international factors, organizational characteristics of the army, leadership, internal social, political, economic conditions. Military regimes, which have relatively limited objectives and execution periods generally referred as guardian regimes. On the other hand, ruler regimes aim to retain political power for a longer period of time because they have broad aims such as penetration into the political, social and economic sphere. Ruler military regimes are forced to give up political power through counter-coup, external pressure or loss of legitimacy. Guardian military regimes voluntarily delegate power to civilians, acknowledging that withdrawal is a more useful option.

Keywords: *Praetorianism, Military Regime, Military Withdrawals*

Jel Codes: *F59, H19, Y40, Y80*

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı "İç ve Dış Etkenler Açısından Türkiye'de 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri Sonrası Demokrasiye Geçiş Süreçlerinin Analizi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Asker-sivil ilişkileriyle ilgili literatürde; askeri rejimlerin sınıflandırılması ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bunun yanında, farklı bağlamlarda siyasal iktidarı ele geçiren orduların hangi yollarla iktidarı sivillere devrettiklerine ilişkin değerlendirmeler de yer almaktadır. Fakat söz konusu literatürde bu iki konuyu ilişkilendiren açıklamalar yeterli düzeyde değildir. Bu açıdan çalışmanın amacı, modern dönemdeki askeri rejimleri sınıflandırarak askeri rejim türlerinin sonlanma şeklini tespit etmektir. Asker-sivil ilişkileriyle ilgili literatürde, ordunun siyasal alana yaptığı müdahalelerin nedenleri, askeri rejim türleri ve müdahale sonrası ordunun geri çekilişi konusuyla ilgili çalışmalarda anahtar kavram pretoryenizmdir. Bu bağlamda ilk olarak, pretoryenizm teriminin tarihsel ve modern dönemdeki anlamı ile pretoryenizmin nedenleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında, modern dönemde gerçekleşen askeri rejimleri kapsayıcı şekilde gruplandırabilmek için pretoryenizmin sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmalar ortaya konularak değerlendirilecektir. Son olarak, pretoryen orduların geri çekilişi konusu kapsamında askeri rejimlerin sonlanma şekilleri tespit edilerek her bir askeri rejim tipinin ne şekilde sonlandığı ortaya konacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Etimolojik olarak incelendiğinde pretoryenizm kelimesi, “önünde ve önce” anlamlarına gelen Latince kökenli “prae” (White, 1904 : 479) önekinden türemiştir. “Yürümek ve gitmek” anlamlarına gelen “ire” ekiyle “önünden yürümek ya da önce gitmek” anlamlarını karşılayan kelime (Valphy, 1904: 279) “praetor” olarak kullanımıyla önden giden kimse anlamına gelmektedir. Tarihsel süreçteki kullanımı ele alınırsa Eski Roma’da “praetor” (Lewis, 1916: 803) orduda savaş alanında komutanlık yapanlara ya da geniş yetkili yargı bürokratlarına verilen ünvanıdır.

Sosyal bilimler literatüründe pretoryenizm, askerlerin siyasal alanda aktif olarak rol almalarını anlatan durumu ifade etmektedir. Watkins’in klasikleşen ifadesiyle pretoryenizm “belirli bir toplumda askeri sınıfın fiili güç kullanımı ya da tehdidine dayanarak bağımsız bir siyasal güç haline geldiği durum” olarak tanımlanmıştır (1934: 305-307).

1.1. Tarihsel Pretoryenizm

Terimin bugünkü anlamını yansıtan ilk örneği Roma Pretoryen Muhafızlarının tarihinde saklıdır. Bu süreçte adını generallerin çadırlarına verilen “pretorium”dan almış olan “preator”ler Roma imparatorlarının özel koruma görevini üstlenen birliklerdir. M.Ö. 27 yılında ilk olarak İmparator Augustus tarafından İmparator’un özel muhafızlık görevini yerine getirmek üzere Roma çevresinde kalıcı olarak yerleştirilen bu birlikler zamanla öylesine güç kazanırlar ki M.S. 372 yılında İmparator I. Constantine tarafından tasfiye edilene kadar imparatorlara isteklerini dayatabilen ve hatta kimi imparatorların öldürülmelerinden sorumlu olan devlet içinde bağımsız bir güç işlevi görmüşlerdir (Britannica, 2006: 1539). Roma Pretoryen Muhafızları’nın var olduğu zaman diliminde böylesine etkili olabilmesini sağlayan üç önemli etken vardır. Bunlardan ilki; Roma Pretoryen Muhafızları’nın elinde bulundurduğu yerel askeri güç tekeli, ikincisi; gelecek yöneticilerin seçimi konusunda açık ve kesin kuralların bulunmaması ve son olarak Roma Senatosu’nun prestijidir. Yöneticilerin seçimi konusunda katı kuralların bulunmadığı bir ortamda Senato’nun kararı yöneticiye meşruiyet kazandırabilmektedir. Tek yerel askeri birlik olarak Roma Pretoryen Muhafızları’nın Senato’ya kendi adaylarını dayatma gücüne sahip oldukları düşünülürse, Roma Pretoryen Muhafızları’nın kendi askeri gücünün çok ötesinde bir siyasal gücü kullandığı görülmektedir (Perlmutter, 1981: 19).

Tarihsel pretoryenizmde, ordu geleneksel rolleri itibariyle siyasal meşruiyeti savunur

ve temsil eder. Bu süreçte askeri örgütlenme ve teknolojiler, siyasal iktidarı elinde bulunduranlar için egemen olmalarını kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Eski Yunan'ın kent devletlerinde M.Ö 7. yüzyıla kadar süren soyluların egemenliği, büyük oranda sahip olunan askeri teknolojiye dayanmaktadır. Sopa ve tarım aletlerinden biraz daha gelişmiş hafif silahları bulunan ve kötü bir biçiminde örgütlenen avam karşısında şiddete dayalı zor kullanma bakımından at arabası gibi üstün araçlara sahip olmaları, soyluların siyasal yaşamda egemen olmalarını kolaylaştırmıştır. Bununla beraber, M.Ö. 7. yüzyılda ise, yeni ve üstün bir savaşçı güç olan ağır zırhlı piyade sınıfının ortaya çıkması aristokrasinin askeri ve siyasal üstünlüğünü zayıflatmıştır. Orta çağlarda ilk önce azınlığın üstünlüğünü ortaya çıkaran sonrasında bu üstünlük temelini zayıflatan neden de askeri örgütlenme ve tekniklerdeki gelişmelerle ilgilidir. Bu dönemde iyi yetiştirilmiş atlara ve şövalyenin donanımına sahip olabilecek kadar iyi durumda olmak, feodal beylerin egemenliğini sağlamışken 14. ve 15. yüzyıllarda uzun yaylı silahlara sahip olan İngiliz piyadelerinin ortaya çıkması ise feodalizmin bu askeri temelini tahrir etmiştir (Dahl, 1989: 245-247).

Tarihsel pretoryenizmde, ordu siyasal meşruiyeti savunmak ve temsil etmek gibi çok önemli rollere sahip olmasına karşın, siyasal iktidarın sadece sahip olunan askeri güç korkusuna dayandığı durumlar nadirdir. Siyasal iktidarın askeri güç korkusu ile sürdürüldüğü durumlarda orduya bağımlılık söz konusudur. Bu şartlar altında, yöneticinin ölmesi veya savaşta başarısızlık gibi durumlar ordunun ayaklanması veya dağılmasına neden olabilmekte ve böylelikle bir siyasal iktidarın ani çöküşünü bir yenisinin ani yükselişinin izlediği büyük siyasal istikrarsızlıklar yaşanmaktadır (Weber, 1978: 1020). Özellikle gelişmiş tarım topluluklarında, ordu zamanla düzenli biçimde organize olarak ve özerk bir grup olarak kurumsallaşarak siyasal açıdan önemini arttırmıştır. Meşru otoritenin bocaladığı

zamanlarda da yerini alarak oluşan iktidar boşluğunu doldurmuşlardır (Perlmutter, 1981: 11). Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde siyasal iktidar açısından oldukça önemli hale gelen ordu, 1826 yılında tasfiye edildiği döneme kadar yeniçeriler vasıtasıyla Roma Pretoryen Muhafızları'nın gördüğü işlevi bu dönemde sürdürmüşlerdir.

1.2. Modern Pretoryenizm

Siyasal yaşam özellikle son iki yüzyılda dünyanın farklı coğrafyalarında çok sayıda ve çeşitlilikte modern pretoryen orduların gerçekleştirdiği askeri müdahalelerin yaşanmasına sahne olmuştur. Bu girişimlerden bir kısmı başarılı olmuş bir kısmı ise geri püskürtülmüştür. Başarılı girişimler neticesinde siyasal iktidarı ele geçiren askeri yönetimlerin ömrü bazı durumlarda günler, haftalar veya aylarla sınırlı kalırken; bazılarında ise on yıllar boyu devam etmiş ve bu süreçte siyasal alanda oldukça etkili ve belirleyici olmuştur.

Modern pretoryenizm ile tarihsel pretoryenizm arasında temel olarak iki fark bulunmaktadır: İlk olarak, askeri kuruluş ile siyasal düzen arasındaki otorite ilişkisi tarihsel pretoryenizmde geleneksel iken modern pretoryenizmde yasal-ussal bir temele dayanmaktadır. İkincisi ve daha önemlisi, tarihsel pretoryenizm'de Roma Pretoryen Muhafızları'nın yaptığı gibi ordu yöneticinin siyasal meşruiyetini savunur ve temsil ederken, modern pretoryen orduların böyle bir işlevi yoktur (Perlmutter, 1981: 93). Modern pretoryen ordular ancak belli koşulların var olması halinde siyasal alana müdahale etmeye kalkışmaktadırlar. Modern dünyada pretoryenizme neden olan koşulları anlamak pretoryen ordularını ve rejimleri analiz etmek için önemlidir.

2. PRETORYENİZMİN NEDENLERİ

Ordu en gelişmiş silah teknolojisine sahip ve kendi örgütsel yapısına has özellikleri ile ülke içerisindeki diğer örgütlenmelere göre en organize ve en disiplinli güçtür. Ordunun sahip olduğu bu güç ile siyasal alana niçin müdahale ettiğini sormak yerine, Finer'a

katılarak, ordunun siyasal alana müdahalesinin neden bir kural değil de istisna olduğunu sormak gerekir (1967: 12). Kuşkusuz sıra dışı görünen bu soru, ordunun elinde tuttuğu siyasal gücün kaynağını göstermek açısından önemlidir. Fakat bu sorunun cevabını oluşturacak olan ordunun siyasal gücünün sınırlılığı bu bölümün konusunu değildir. Bu bölümde esas olarak orduyu sivil siyasal alana müdahale etmeye iten nedenler üzerinde durulacaktır.

Ordunun sivil siyasal alandaki etki derecesi bölge ve ülkelere göre farklılaşacağı gibi aynı bölge veya ülkelerde farklı zaman dilimlerinde de değişen koşullara bağlı olarak aynı olmayacaktır. Ordunun sivil siyasal alana etki düzeyi ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal faktörlerle birlikte ordunun örgütsel özellikleri ile liderlik gibi bir dizi karmaşık etmenle yakından ilgilidir.

Sivil-asker ilişkileri ile ilgili literatürde pretoryenizme neden olan faktörler için genel olarak üç açıklama modeli geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, Huntington ve Finer tarafından öne sürülen, pretoryenizmi açıklamada ordu dışı faktörleri temel alan dışsal ya da toplumsal yaklaşımdır. İkincisi, Janowitz ve sonrasında Perlmutter tarafından ortaya konulan, pretoryenizme neden olan koşulların hiyerarşi, disiplin, kurumsal çıkar, kişisel hırs gibi nedenlerle ordu içerisinde kaynaklandığını öne süren örgütselci ya da içsel yaklaşımdır. Her iki yaklaşımın temsilcileri de ordunun siyasal alana müdahalesine neden olarak ordu içi ve dışı faktörlerden söz etmektedirler. Ancak iki yaklaşım arasındaki temel fark; pretoryenizme neden olan koşulları açıklamada öne çıkardıkları etmenlerdir. Daha sonraki yıllarda bu iki yaklaşımın bir sentezi biçiminde birçok yazar tarafından ifade edilen açıklama modeline göre ise, genel olarak askeri darbeler; ekonomik güçlük, sosyal parçalanma veya siyasal istikrarsızlık yaşayan toplumlarda ordunun kurumsal çıkarı tehdit edildiğinde yaşanmaktadır.

Dışsal ya da toplumsal yaklaşım için ordunun siyasal otoriteden bağımsızlaşarak

siyasal gücünü arttırmasının nedenleri toplumdaki kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın temsilcilerinden Finer, siyasal otoriteye karşı yapılan askeri müdahalelere neden olan faktörleri “müdahale eğilimleri”, “müdahale fırsatları” ve “müdahale düzeyleri” alt başlıklarında ele almıştır. Finer’a göre orduyu siyasal alana müdahaleye sevk eden ulusal çıkar, ordunun kurumsal çıkarı, bölgesel çıkar, sınıfsal ya da kişisel çıkar gibi güdüler vardır. Farklı ülkelerde ordular bu çıkarlardan birinin koruyuculuğunu üstlenerek müdahale eğilimine girmektedir. Bu güdüler müdahalenin gerçekleşmesi için gerekli fakat yeterli değildir. Ordunun harekete geçmesi için bu güdülerin bir duyguya katalize edilmesi gerekmektedir. Müdahale güdülerinin sivillere karşı öfke, aşığılama gibi duygulara dönüştüğü kimi durumlarda orduyu istediğini yapmaktan alkoymak mümkün değildir. Fakat genel olarak ordular sivillere karşı öfkeli ve müdahale eğiliminde olsa da sadece duyguları ile hareket etmek yerine objektif şartları gözetirler. Finer için objektif şartlar akılcı hesaplamaların yapıldığı alanlardır. Ordunun siyasal alana müdahale edip etmeyeceği, müdahale edecekse müdahalenin nasıl ve ne zaman olacağı müdahale fırsatları olarak adlandırılan bu objektif şartlara bağlıdır. Orduların siyasal alana müdahale fırsatlarının en çok olduğu an, savaş veya ülke içi krizler sebebiyle sivillerin orduya karşı bağımlılığının arttığı veya sivillerin otoritesinin güven kaybederken ordunun popülaritesinin arttığı durumlardır. Bu noktada önemli olan, ülke dışından kaynaklanan savaş, dış müdahale gibi nedenler dışında yerel şartlardan kaynaklanan müdahale fırsatlarının, içerisinde bulunulan toplum ile çok yakından ilişkili olduğudur. Bütün müdahale fırsatları hükümete olan halk desteğinin zayıflaması ile var olmakta ve böylelikle orduya olan bağımlılık artmaktadır. Son tahlilde Finer’a göre, halkın sivil kurumlara olan bağımlılığının düzeyi ile ordunun müdahale fırsatı ve başarı şansı ters orantılıdır. Finer, halkın sivil kurumlara olan bağımlılık derecesini ifade etmek için siyasal kültür terimini kullanır. Siyasal kültür, farklı

ülkelerdeki orduların siyasal rolünün farklılaşmasını anlamakta açıklayıcı bir anahtardır. Halkın siyasal kurumlara bağlılık düzeyini ifade eden siyasal kültürün gelişim düzeyi ne kadar zayıf ise ordunun siyasal müdahale düzeyi o kadar artmaktadır. Kısacası, Finer için askeri müdahaleler, kamuoyunun ve sivil toplumun dar olduğu ve zayıf örgütlendiği, rejim kurumları ve prosedürlerinin meşruiyeti üzerinde uzlaşma yerine çatışmanın olduğu zayıf ve minimal siyasal kültürlerden kaynaklanmaktadır (1967: 32-139).

Dışsal ya da toplumsal yaklaşıma sahip olan siyaset bilimci Huntington da Finer gibi pretoryenizme neden olan koşulları esas olarak ordu dışı faktörlerle açıklamaktadır. Huntington, batı demokrasilerinde sivil-asker ilişkilerini analiz ettiği *'The Soldier and the State'* isimli klasik kitabında ordunun profesyonellik düzeyi ile askeri müdahale olasılığı arasındaki ters orantıdan bahsetse de pretoryenizmi genel olarak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere has bir olgu olarak değerlendirdiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda yayımlanan gelişmekte olan ülkeleri konu alan kitabında orduyu temel alan açıklamaların askeri müdahaleleri açıklamayacağı, askeri müdahalelerin nedenlerinin daha geniş bir olgu olarak az gelişmiş veya gelişmemiş toplumlardaki sosyal güçlerin ve kurumların siyasallaşmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bağlamda esnek, basit olmayan, özerk ve uyumlu kurumların kurumsallaşmış, meşru ve istikrarlı siyasal düzenin temelini oluşturduğu durumlar pretoryenizmin varlık alanını daraltmaktadır (1968: 196).

Pretoryenizmin varlığını açıklamada içsel yaklaşımı geliştirenlerden Perlmutter'e göre, ordu dışı faktörler ordunun siyasal alana müdahalesine tetikleyici etkide bulunsu da orduyu siyasal alana müdahale için harekete geçiren esas neden siyasaldır; "pretoryen ordu zayıf ve istikrarsız siyasal grup ve rejimlerin yerini almaya eğilimlidir" (1978:98). Perlmutter için ordunun siyasal alana müdahale eğiliminin kaynağı profesyonelliğin bir sonucu olarak ortaya

çıkan kurumsal güdüleridir. Kurumsal bir vücut olarak ordu, mesleğinin iç kontrolünü sağlamaya çalışırken dış siyasal kontrolden de korunmak için çaba gösterir. Ordunun özerkliği artırma çabası, ordunun müdahaleciliğini açıklamada en önemli etken olan kurumsal profesyonelliğinin bir sonucudur (1978:2-6). Sosyal açıdan; yapısal zayıflık ve örgütsüzlük, düşük seviyede sosyal mobilizasyon, siyasal açıdan; düşük siyasal kurumsallaşma düzeyi ile zayıf ve etkisiz siyasi partilerin varlığı gibi etmenler pretoryenizme katkıda bulunsalar da ordu yalnızca kurumsal ve bürokratik rollerinin tehdit altında olduğunu hissederse müdahale etmek için hareket etmektedir (1978: 95-97,281).

Amerikalı sosyolog Morris Janowitz, sivil-asker ilişkilerini ele aldığı ilk dönem çalışmalarında pretoryenizme neden olan koşulları, ordunun örgütsel yapısından kaynaklanan nedenler üzerinden açıklaması ile bu alanda örgütselci yaklaşımın öncüsü kabul edilmiştir. Perlmutter'in de üzerinde durduğu, ordunun siyasal alanda aktif ve bağımsız bir siyasal güç haline gelmesinin nedenini açıklamada kullanılan ordunun kurumsal özellikleri ile ilgili başlıkların ilham kaynağı Janowitz'dir. Fakat sonraları *'The Military in the Political Development of New Nations'* kitabının ikinci baskısı için yazdığı önsözde Janowitz, kendisini içselci/dışsalci tartışmasının dışında tutmuştur. Ordunun rolünün, mevcut siyasal düzenin zorlukları ile ordunun kurumsal ve mesleksel özelliklerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda belirlendiğini iddia eden Janowitz, Huntington tarafından öne sürülen içsel/dışsal ayırımına ilişkin açıklamaların dayanaksız olduğunu ifade etmiştir (1977: 23).

İçsel ve dışsal yaklaşım ile ilgili Janowitz'in temel savına katılarak Nordlinger ile Welch ve Smith, ordunun siyasal alana müdahalesinin nedenlerini açıklamada tek bir koşula ağırlık vermek yerine bir dizi etmenin birbirini etkilediği çok boyutlu bir açıklama yolunu seçmişlerdir. Bu yeni yaklaşımın özü; pretoryenizmin varlığını ekonomik, sosyal ve siyasal olumsuzlukların siyasal iktidarın meşruiyet kaybına neden

olduğu durumlara ve ordunun kurumsal çıkarlarının tehdit edildiği zamanlara dayandırmasıdır (Danopoulos, 1992: 38).

Latin Amerika, Asya, Afrika ve Orta Doğu'da 1945 sonrası gerçekleşen askeri darbeler ve hükümetleri ele aldığı çalışmasında Nordlinger, askeri müdahalelerin gerçekleşmesini ordu ve sivil otoriteden kaynaklanan nedenler üzerinden ele almaktadır. Nordlinger'e göre, orduların kurumsal çıkarlarını koruma ve geliştirme amacı taşıyan müdahaleci güdüleridir. Aslında her kamu kurumunun yeterli bütçe desteği elde etme, iç işleyişlerinde özerk olma, kurumsal olarak varlığını devam ettirme gibi amaçları olsa da ordular bağlılık ve birlik duygusunun sağladığı güç ile diğerlerinden farklılaşır. Üstelik ordular darbeler yoluyla kurumsal çıkarlarını korumak ve geliştirmekte başarılıdır. Darbe yapanlar bunu halk ya da ulus adına yaptıklarını iddia etseler de gerçek neden kurumsal imtiyazlarını sürdürmek ya da geliştirmektir. Zaten kendilerini ulus ile özdeşleştiren darbe liderleri için ordunun çıkarına olan şey ulusun da çıkarıdır. Diğer taraftan subayların siyasi tutku, statü talebi gibi kişisel çıkarları kimi askeri müdahalelerde önemli bir etken olarak görünse de esas olarak orduyu siyasal alana müdahaleye sevk eden faktör ordunun kurumsal çıkarlarıdır. Ordunun kurumsal çıkarlarının ihlal edilmesi; sivil hükümetlerin ordunun ayrıcalıklı pozisyonunu olumsuz etkileyecek yeterli bütçe desteği vermemesi, ordunun özerkliğine müdahale etmesi, düzenli ordu dışında milis güçlerin oluşturulması ve genişletilmesi ile gerçekleşmektedir. Fakat ordunun kurumsal çıkarlarının göz ardı edilmesi tek başına askeri müdahalelerin gerçekleşmesine neden olmamaktadır. Diğer bir deyişle, Nordlinger'e göre ordu sadece müdahaleci güdülerine göre hareket etmemektedir. Ordunun müdahaleci güdülerine göre hareket etmesine neden olan şey; sivil hükümetlerin başarısızlıkları ve neticesinde meşruiyet kaybına uğramalarıdır. Sivil hükümetlerin anayasal ve yasal sınırların dışında keyfi uygulamalarda bulunması, siyasal yozlaşma,

ekonomik çöküş veya enflasyonist sarmal, toplumdaki yaygın şiddet ve kargaşa gibi faktörler sivil iktidarın meşruiyetini yitirmesine neden olarak askeri müdahale için uygun zemini oluşturmaktadır (1977: 63-95).

Welch ve Smith ise ordunun siyasal alana müdahale etme olasılığını etkileyen koşulları iki başlık altında incelemiştir. İlki, ordunun iç yapısal özelliklerini, ikincisiyse ordunun içerisinde bulunduğu çevresel etmenleri barındırmaktadır. İlk kısımda ele alınan doğrudan ordu ile ilgili koşullar ordunun sahip olduğu misyon ve örgütsel özellikleri ile ilgilidir. Bu açıdan, ordunun ulusal güvenlik gibi asli misyonlarının ötesinde ülke içi siyasetle meşgul olması veya kendisine 'hükümete hizmet' etmek yerine 'ulusa hizmet' etmek gibi bir misyon atfetmesi, ordu içi dayanışmanın yüksek olması, yöneten seçkinler ile subayların farklı toplumsal tabakalardan olması, ordunun kurumsal çıkarlarını tehdit edecek değişiklikler veya bu yönde niyetlerin olması, dışarıdan gelen askeri yardım, siyasal iktidarın sorumlu tutulduğu bir savaş yenilgisi müdahale olasılığını arttıran nedenlerdendir. İkinci kısımda yer alan çevresel koşullar ise sosyal, ekonomik ve siyasal etmenleri içermektedir. Sosyal açıdan, hakim sınıfın gücünü veya konumunu tehdit eden yoğun etnik veya sınıf çatışmalarının yaşanması, ekonomik açıdan ise, siyasal iktidarın sorumlu tutulduğu veya çözemediği ekonomik krizler askeri müdahale olasılığını arttırmaktadır. Müdahale olasılığını arttıran siyasal koşullar ise, ülke içi siyasal krizlerin barışçıl yollarla çözülemediği, bunun için ordunun olaya el koyması için davet edildiği, siyasal iktidarın meşruiyet krizi yaşadığı durumlardır (1974: 8-30).

3. PRETORYENİZMİN SINIFLANDIRILMASI

Pretoryenizme ilişkin asker-sivil ilişkileri literatüründe siyaset bilimciler tarafından çok sayıda sınıflandırma çabasına girişilmiştir. Bunlardan Huntigton'ın sınıflandırmasının tamamı ile Welch ve

Smith'in sınıflandırmasının bir boyutu tarihsel süreç içerisinde pretoryenizmin değişen şekillerini ele almaktadır. Pretoryenizmin tarihsel süreçteki evrimi bu çalışmanın konusu dışında kaldığı için burada ilgili olan noktalara değinilecektir. Çalışma açısından önem taşıyan temel konu, modern pretoryenizme ilişkin yapılan sınıflandırmalardır. Modern pretoryenizme ilişkin yapılan sınıflandırmalar kullanılan kriterler açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Pretoryen orduların amaçları, müdahale sonrası siyasal alanda kalış süreleri, profesyonellik düzeyleri, örgütsel yapıları ve müdahale düzeyleri gibi bir dizi faktör pretoryenizmin sınıflandırılmasında temel belirleyicilerdir.

Perlmutter, pretoryen orduları; sosyal düzen ile olan ilişkileri, amaçları, örgütsel yapıları, iktidarda kalış süreleri ve profesyonellik düzeylerindeki farklılıkları temel alarak hakem ve yönetici tip olarak ikili bir sınıflandırma ile ele almıştır (1978: 102-104). Hakem tipi ordular mevcut düzeni kabul etmişlerdir ve var olan rejimde radikal bir değişiklik yapma amacı gütmeyizler. Kendinde iktidar olma becerisinin olmadığını farkında olan hakem tipi ordular, siyasal alana müdahalelerinde siyasal bozulmanın ve yozlaşmanın giderilmesini amaçlarlar. İstikrarın sağlanmasından sonra da kışlarına dönme eğilimindedirler².

Hakem tipi orduların yönetici tipi ordulardan farklı olarak bağımsız bir siyasal örgütü yoktur. Müdahale sonrasında hükümeti 'kabul edilebilir' bir sivil iktidara devretmek hususunda kendilerine biçtikleri bir zaman kısıtı vardır. Uzun süre iktidarda kalmaya çalışmamalarının temel nedeni bunun ordunun profesyonelliğine zarar vereceği düşüncesidir. Hakem tipi ordular için profesyonel askeri normlar, subayların kariyerlerindeki öngörülebilirlik ve güven sağlayan uzmanlık çok önemlidir. Siyasete açık olarak müdahale etmekten korktukları

için bu tip ordular perde arkasından baskı grubu olarak hareket etmeye eğilimlidirler. Bu şekilde taleplerinin karşılanması için sivil hükümetleri etkileyerek açık bir askeri müdahaleyi gereksiz hale getirirler. Hakem tipi orduların uzun süre iktidarda kalmalarına engel olan bir diğer faktör de sivil siyasetçiler veya halktan gelebilecek tepkilerin korkusudur. Sivil hükümetlerin subayları görevden alma veya rütbe indirimi gibi uygulamaları dışında uzun süreli iktidardan kaynaklanabilecek popülerlik yitimi ve kitlesel eylemlerin olması ihtimali, hakem tipi orduyu uzun süreli bir iktidara girişmekten alıkoymaktadır (Perlmutter, 1978: 104-107).

Yönetici tip ordular ise hakem tipi orduların tam tersi özellikleri barındırmaktadır. Mevcut düzeni reddeden ve onu meşru görmeyen yönetici tip ordu, reformist karakteriyle var olan kurumları, ideolojileri ve prosedürleri terk etmek veya bunları hızlı kalkınma için gerekli olan sanayileşme, modernleşme ve siyasal mobilizasyonu gerçekleştirmek için dönüştürmek amacındadır. Sivil iktidara karşı güven duymayan yönetici tip orduların kendi bağımsız siyasal örgütleri vardır. Siyasal ve sosyal alandaki dağınıklıktan faydalanarak iktidarını meşrulaştırma ve uzatma amacındadır. Kendisini yönetme kapasitesine sahip seçkin bir grup olarak gören yönetici tip ordular, sivil düzensizliğin tek alternatifinin örgütsüz ve etkisiz sivil yöneticiler değil kendileri olduğuna inanmaktadırlar. Yönetici tipi ordular siyasal çıkarları, kariyer güvenliği ve uzmanlık gibi profesyonel normlara tercih etmişlerdir (Perlmutter, 1978: 107-114).

Nordlinger'in pretoryenizme ilişkin sınıflandırmasında kullandığı temel kriter ise pretoryen askerlerin müdahale düzeyleridir. Müdahale düzeylerini belirleyen iki boyut ise söz konusu askerlerin kullandıkları iktidar gücünün kapsamı ve amaçlarına olan tutkularıdır.

² Perlmutter, muhafız tipi ordular olarak ayrı bir sınıflandırmaya gitmese de birçok örnekte hakem tipi orduların kışlarına çekildikten sonra mevcut sivil otoritenin ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi

Kemalist mirasın özü olarak ordunun anayasanın koruyucusu olarak hareket etmeye devam ettiklerini ifade etmiştir.

Pretoryen askerlerin siyasal ve ekonomik amaçlarının kapsamı, kullandıkları iktidar gücünün kapsamının da belirleyicidir. Dolayısıyla bu iki boyuta bağlı olarak Nordlinger, pretoryen askerleri; arabulucular, muhafızlar ve yöneticiler olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır (1977: 21-22).

Pretoryen arabulucular iktidarı üstlenmeden sivil hükümetlerin aldığı çeşitli kararlar ve siyasal anlaşmazlıklar konusunda veto yetkisini kullanırlar. Sivil hükümetlerin kontrolünü üstlenen pretoryen arabulucular taleplerinin karşılanması için ihtiyaç duydukları kimi durumlarda mevcut hükümetin ordu için daha kabul edilebilir olmasıyla değiştirilmesi anlamına gelen *yerinden etme darbesini* gerçekleştirirler. Yine de pretoryen arabulucular diğer pretoryen askerlere kıyasla sınırlı amaçlara sahiptirler ve mevcut statükoyu koruma eğilimindedirler. Buna karşın, pretoryen arabulucular subaylarının daha fazla siyasallaşmasıyla ya da veto yetkilerinin kullanımıyla istedikleri neticeleri alamadıkları durumlarda çözüm için tek çare olarak iktidarı üstlenmeleri gerektiğine inanarak muhafız veya yönetici tip askerlere dönüşebilmektedirler (Nordlinger, 1977: 22-24).

Mevcut düzenin sürdürülmesi hususunda amaçları bakımından pretoryen arabulucular ile benzeşen pretoryen muhafızlar iktidarı bizzat üstlenmeleri açısından farklılaşırlar. Orduyu iktidarı üstlenmeye iten şey; ekonomik ve siyasal düzeni koruyabilecek alternatif bir seçkin grubun olmayışı veya iktidarın ordu tarafından üstlenilmemesi durumunda gücün, amaçları ordu ile çelişen siyasal seçkinlere yöneleceği düşüncesidir. Fakat uzun süre iktidarda kalma gibi bir amaçları yoktur. Genellikle iki ile dört yıllığına devraldıkları iktidarı, önceki sivil hükümetin kötü yönetimi ile oluşan siyasal ve ekonomik bozulmanın giderilmesi sonrası bırakma eğilimindedirler. Pretoryen muhafızlar siyasal açıdan; aşırı partizan politikaların, kavgaların, yozlaşmanın giderilmesi, hükümetin ve bürokrasinin daha verimli ve işler hale getirilmesi, ekonomik açıdan ise; ekonomik büyümenin rayına

oturtulmasının yanı sıra enflasyon sarmalının, yüksek kamu harcamalarının ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesini amaçlar (Nordlinger, 1977: 24-26).

Pretoryen yönetici askerler ise hükümetin kontrolü ile yetinmeyip sahip oldukları hükümetin gücünün ve tutkulu amaçlarının büyüklüğüne bağlı olarak rejime bütünüyle hakim olmak isterler. Bu yüzden pretoryen muhafızlar gibi iktidarı bir süreliğine devralmak yerine uzun süre iktidarda kalırlar. Uzun erişimli amaçlarının doğası gereği ne kadar süre iktidarda kalacakları da belirsizdir. Siyasal açıdan rejimin kontrolünü sağlamak için tüm güç merkezlerini tasfiye etmek isterler ve tüm bağımsız siyasal örgütlenmeleri yasaklarlar. Ekonomik açıdan ise alternatif ekonomik ve finansal politikalar ile yetinmeyip istikrarlı bir ekonomik büyüme için güçlü yatırım ve modernleşme programları yürütürler. Kısaca, gazetelerin sansürlendiği, eleştiriye tahammülün olmadığı pretoryen yönetici rejimlerde siyaset, ekonomi ve toplum ordunun nüfuzu altına alınmış ve diğer pretoryenlere kıyasla çok daha otoriter bir rejim oluşturulmuştur (Nordlinger, 1977: 26-27).

Bangladeşli siyaset bilimci Maniruzzaman'ın pretoryenizmle ilişkin sınıflandırması ise eylem programları ve siyasal yönelimlerine göre profesyonel ordular üzerinedir. Buna göre profesyonel ordular; arabulucu, kısmi arabulucu, muhafız veya düzeltici ile yönetici olmak üzere dört kategori altında ele alınmıştır (1987: 61).

Arabulucu modelde ordu siyasal sistemin düzgün çalışmasını engelleyen etmenleri ortadan kaldırmak üzere siyasal alana müdahalede bulunur. Ordunun müdahale ettiği şartlar toplumun sivil ve askeri kesiminin kabul ettiği gibi ulus için tehlike içermektedir. Ordu, müdahalesinde bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için sınırlı bir amaç gütmektedir. Ordu genellikle şiddet içermeyen biçimde müdahaleye karşı olan sivil veya askeri grupları bastırarak kısa sürede misyonunu tamamlar. Arabulucu ordular, ordu yönetiminin sınırlılıklarının

farkında oldukları gibi sivil yönetimin yönetme kapasitesine de inanırlar. Bu yüzden iktidarı üstlenmekten ve demokratik işleyişi bozmaktan kaçınırlar (Maniruzzaman, 1987: 61-63).

Kısmi arabulucu modelin arabulucu modelden farklı olarak siyasal alana müdahalesinin gerekçesi ulus için tehlike arz eden durumlar değildir. Üstelik arabulucu modelde olduğu gibi müdahalenin olması için sivil ve askeri kesimde bir uzlaşmaya da ihtiyaç yoktur. Kısmi arabulucu rolündeki ordular, ordunun kurumsal çıkarına tehdit olarak algıladıkları bir partinin yükselişini önlemek üzere müdahalede bulunurlar ve düşmanlarının kendileri açısından zararsız hale geldiğine inandıkları zamanda kışallarına geri çekilirler (Maniruzzaman, 1987: 63-70).

Kısmi arabulucu ordular kendilerini kurumsal çıkarlarının koruyucusu olarak görürlerken, muhafız ya da düzeltici rolündeki ordular kendilerine devletin kurucu ilkelerinin muhafızı gibi bir görev atfederler. Muhafız ordular, devletin kurucu ilkelerine karşı açık olarak zararlı olduklarını gördükleri sivil hükümetlere karşı müdahalede bulunurlar. Sonraki sivil hükümetlerin bu ilkelerden sapmalarını önlemek üzere anayasal ve siyasi üst yapısal düzenlemelerde bulunup kışallarına öneriler (Maniruzzaman, 1987: 70-80).

Arabulucu, kısmi arabulucu ve muhafız tipi orduların hemen hemen tamamı siyasal alana müdahalelerinde değişen oranlarda da olsa sınırlı amaçlar güderken, yönetici tipi orduların siyasal, toplumsal ve ekonomik alana nüfuz etmek gibi çok geniş amaçları vardır. Tüm bu alanları yönetmek üzere siyasal iktidarı ellerine alırlar. Fakat genellikle ekonomik krizler nedeniyle iktidarlarını tüketerek yönetemeyeceklerini anlarlar ve geri çekilirler (Maniruzzaman, 1987: 80-82).

Welch ve Smith pretoryenizmle ilişkili olarak askeri rejimleri; yağmacı, reformist, radikal ve muhafız olmak üzere dört ana grupta sınıflandırmıştır (1974: 54).

Yağmacı askeri rejimler, geleneksel siyasi kurumların zayıfladığı, sosyal mobilizasyon ve ekonomik gelişmenin başlangıç aşamalarındaki sanayileşme öncesi toplumlarda görülmektedir. Bu dönemde, orduyu siyasal alandan uzak tutacak sivil ve askeri yetki ayırımına ilişkin süreçler henüz oluşmamıştır. Ordu, bağımsızlık savaşlarında kazandığı prestij ile birlikte sivil siyasal kurumların zayıflığından kaynaklanan nedenlerle birlikte sivil iktidarlar yanında ikincil ve onlara tabi bir rol üstlenmek istemez. Ordu disiplininin profesyonel değerler yerine kişisel sadakate bağlı olduğu bu tip askeri rejimlerde ordu bazen kurumsal çıkarları için fakat çoğunlukla da komutanlarının kişisel tutkuları için siyasal alana müdahalede bulunur (Welch ve Smith, 1974: 54-60).

Reformist askeri rejimler ise, ekonomik kalkınma, sanayileşme ve bunlara paralel olarak yaygın sosyal mobilizasyonun ortaya çıkardığı sonuçların ürünüdür. Geleneksel tarım toplumu yapısının kırılmasından sonra sanayileşme ile birlikte gelişen burjuvazi, elinde bulundurduğu güç ile yeni siyasi dengelerin önemli bir unsuru haline getirmiştir. Öyle ki, daha önceleri görünüşte toplum çıkarları için hizmet gören fakat gerçekte sadece kendilerini zenginleştirmek amacıyla olan ordu, kendine yeni bir varoluş amacı bulmak zorunda kalmıştır. Aynı dönemde teknolojik yenilik ve sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelere paralel olarak ordu içerisinde profesyonelliğin artması, orduyu özel çıkarlarının ötesinde ulusal çıkarların savunucusu haline getirmiştir. Ordu siyasal olarak tarafsız olmamakla birlikte artık kişisel çıkarların değil, bir bütün olarak toplumdaki değişim taleplerinin savunucusudur (Welch ve Smith, 1974: 60-64).

Radikal askeri rejimler ise ordunun siyasal hayatın dışında kalan kitlelerle birlikte meydana getirdikleri radikal bir modernleşme tercihi olan popülist koalisyonlardan oluşmaktadır. Ordunun çok fazla siyasallaşmasını içeren bu durum esasen profesyonelliğe uymamaktadır ve ordu içi birliği zayıflatmaktadır. Reformist askeri rejimlerden farklı olarak radikal

askeri rejimler kendi bağımsız siyasal örgütlenmelerini geliştirmişlerdir. Kitlelerin mobilizasyonu için genellikle efsanelerin kullanıldığı bu tip rejimlerde karizmatik liderlik, ordu ile yeni siyasallaşmış kitleler arasındaki bağın kurulması açısından önemlidir. Sadece karizma ile sağlanan meşruiyetin istikrarsız ve geçici olması nedeniyle bu tip rejimler de kısa ömürlü olmuştur (Welch ve Smith, 1974: 65-67).

Son dönemlerdeki askeri rejimlerin çoğunu oluşturan muhafız rejimler kendilerini ulusal çıkarın koruyucusu olarak görmekteydiler. Ulusal çıkar kavramının geniş bir biçimde yorumlanmasına bağlı olarak sivil siyasetçilerin beceriksizliği, suistimali gibi durumlarda dahi toplumu korumak adına ordu siyasal alana müdahalede bulunabilmektedir. Muhafız rejimlerin iki ayırt edici özelliği vardır. Bunlardan ilki, muhafız rejimlerin geliştiği ortamlarla ilgilidir. Muhafız rejimler, askerlerin siyasal tutkularının bir sonucu olarak değil, siyasal kurumların zayıf olduğu, yüksek oranda kamu düzensizliğinin hüküm sürdüğü ve bununla başa çıkılamadığı durumlarda var olurlar. Muhafız rejimlerin ikinci ayırt edici özelliği ise amaçları ile ilgilidir. Mevcut düzenin iyileştirilmesi ve istikrara kavuşturulması gibi sınırlı amaçları olan muhafız rejimlerin geniş kapsamlı siyasal, ekonomik veya sosyal programları yoktur. Tırmanan sosyal çatışmayı bastırabilecek tek çare olarak görüldüğü için de genellikle geniş halk desteği bulurlar. Fakat kimi muhafız rejimlerde ulusal çıkarın, süresiz ve istikrarlı bir yönetim altında otoriter yöntemlerle korunacağına inanılmaktadır (Welch ve Smith, 1974: 67-68).

Welch ve Smith, muhafız rejimleri sınıflandırırken iki kriteri göz önünde bulundurmıştır. Bunlardan ilki; ordunun siyasal alana katılıma derecesi ve niteliği, ikincisi ise ordu liderlerinin sosyal değişime ve toplum içerisindeki yeni grupların siyasal katılımlarının genişlemesine yönelik tutumlarıdır. Buna göre askeri rejimler açık, arabulucu, hizipsel ve sömürgecilik sonrası askeri rejimler olmak üzere dört alt kategoriye ayrılmıştır (Welch ve Smith, 1974: 68-69).

İktidarı sınırsız süreliğine devralan açık muhafız rejimlerde ordu yüksek düzeyde profesyoneldir. Siyasal alana müdahalesini toplumdaki diğer sosyal güçlerin bir aracı olarak değil, bağımsız bir siyasal aktör olarak yapar. Kendini kentli orta sınıf ile özdeşleştiren ordu, alt tabakalara karşı bu sınıfın çıkarı adına hareket eder. Süresiz iktidar için geniş bir örgütlenmeye ihtiyaç duyduğu kadar sivil bürokrasiyi de yanına alması gerekmektedir (Welch ve Smith, 1974: 69-70).

Arabulucu rejimler ise sahip olduğu güç oranında kimi hükümet kararlarını veto etmek, istediği siyasileri hükümette üst pozisyonlara getirmek gibi eylemlerle siyasal alanda etkili olurlar. Sivil kurumların zayıf ve siyasal düzenin çökme tehdidi altında olduğu durumlarda bile ordu iktidarı devraldığına istikrarın sağlanması ve düzenin iyileştirilmesi sonrası kışlasına dönmek ister. Arabulucu rejimlerin iktidarlarının kısa sürmesinin nedenleri; ordunun isteksizliği, sivil kurumların uzun süreli bir askeri yönetimi meşru kabul etmeyecek kadar güçlü olması ya da ordunun geri çekilmesi için yapılan yabancı devletlerin uyguladığı dış baskıdır (Welch ve Smith, 1974: 70-71).

Ordunun zayıf olduğu ve toplum içerisindeki hakim bölünmelere benzer şekilde parçalanmış görüldüğü hizipsel askeri rejimler, kararsız ve karmaşık bir yol izlemektedir. Ordu bir taraftan kendi bütünlüğünü ve kurumsal çıkarlarını korumaya çalışırken diğer taraftan da ordu içerisindeki grupların, toplumdaki farklı grupların çıkarları ve amaçlarına yakınlıklarından dolayı ordu içi hizipleşmeler ortaya çıkmıştır (Welch ve Smith, 1974: 70-71).

Sömürgecilik sonrası rejimler ise 1965 sonrası Afrika'da ortaya çıkmıştır. Siyasal kurumsallaşmanın ve katılımın henüz düşük olduğu bu ülkelerde yönetime ilişkin faaliyetler Avrupalı sömürgeci güçler tarafından eğitilmiş askeri ve sivil bürokrasi tarafından yerine getirilmektedir. Bağımsızlıklarını yakın dönemlerde kazandıkları için etnik bölünmelere karşı

bütünleşme ve kalkınma sorunları ile başa çıkmak zorundadırlar. Bunu da karizmatik liderlik yoluyla yapmaya çalışırlar. Ordu ise referans aldığı kolonici askeri güçlerin geleneği gereği, kendini iktidar için uygun bir araç olarak görmemektedir. Müdahalesinin temel gerekçesi kötü yönetim ile ortaya çıkan bozuklukları ortadan kaldırıp düzeni tesis etmektir (Welch ve Smith, 1974: 71-72).

Modern pretoryenizme ilişkin yapılan sınıflandırmalarda temel alınan kriterler farklılık gösterse de ortaya konan rejim türleri arasında büyük benzerlikler söz konusudur. Perlmutter, Nordlinger ve Maniruzzaman'ın sınıflandırmalarında ortak nokta; muhafız veya hakem ile yönetici veya hükmedici olarak nitelendirilen iki askeri rejim türüdür. Yönetici ya da hükmedici olanlar; uzun erşimli amaçları, kapsamlı eylem programları olan ve bu nedenle iktidarı süre sınırı olmayacak şekilde uzun süreliğine ele geçiren askeri rejimlerdir. Muhafız ya da hakem tipi askeri rejimler ise hükmedici olanlara kıyasla sınırlı amaçlara sahiptirler ve kısa sürelidirler. Modern dünyada ordunun siyasal iktidarı doğrudan üstlendiği askeri rejimler söz konusu ikili sınıflandırma içerisinde açıklanabilmektedir. Ordunun siyasal iktidarın kararları veya aktörleri üzerinde veto yetkisini kullanarak etkili olduğu veto rejimleri, ordunun siyasal iktidarı doğrudan eline almadan kurduğu askeri rejimler kategorisinde olduğu için çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

4. PRETORYEN ORDULARIN GERİ ÇEKİLMESİ

1960 ve 1970'li yıllarda dünyanın birçok farklı bölgesinde sivil yönetimlerin askeri müdahalelerle devrilip ardı ardına kurulan askeri yönetimler, sivil-asker ilişkileriyle ilgili literatürde etkilemiştir. Bu dönemde, askeri müdahalelerin nedenleri, darbe süreçleri ve kurulan askeri rejimlere ilişkin oldukça fazla sayıda eser kaleme alınmıştır. 1980'li yıllar ise bu değişimin tersine çevrildiği bir süreçtir. Bu dönemde Latin Amerika, Asya ve Afrika'da kurulmuş olan

askeri yönetimlerin çoğu yerlerini sivil iktidarlara bırakmışlardır. Askeri yönetimlerden sivil yönetimlere- çoğunlukla da demokrasiye- geçişin yaşandığı bu süreçte sivil-asker ilişkileri üzerine çalışan sosyal bilimcilerin ilgisi de bu geçiş süreçlerine kaymıştır.

Ordunun kışlarına geri dönüşü konusu daha genel bir çerçevede otoriter rejimlerin çöküşü ve demokratikleşme ile ilgilidir. Demokrasiye geçişlerle ilgili literatürde çok sayıda eser olmasına karşın ordunun geri çekilişi konusu ikinci planda kalmış ve yeterince ilgi görmemiştir. Yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olması ve Welch'in de ifade ettiği gibi bu çalışmaların genellemelere imkan tanımayacak şekilde bölgesel nitelik arzemesi, konuyla ilgili sosyal bilimcilerin geniş bir kısmının kabul edeceği ortak bir paradigmanın da oluşmamasına neden olmuştur (1992: 324).

Ordunun geri çekilmesi ile ilgili literatür esas itibarıyla ordunun sivil otoriteye bağlı olmasını ileri süren liberal anlayış üzerine inşa edilmiştir. Bu açıdan geri çekilme ile ilgili tanımlamalarda ordunun geri çekilişi konusu; geri çekilme türlerinden biri olan gönüllü geri çekilme üzerinden ele alınmaktadır.

Ordunun geri çekilmesini bir süreç olarak ele alan ve gönüllü olarak gerçekleşen geri çekilme üzerinde duran Welch'in 'uzun dönemli' geri çekiliş olarak adlandırdığı tanımında iki unsur bulunmaktadır. Öncelikle, en az on yıl içerisinde yürütmeye ilişkin en az bir tane düzenli ve başarılı bir değişimin yaşanması, ikinci olarak ise bu süreç içerisinde siyasal alandaki ordunun müdahale düzeyinin açık bir şekilde 'kontrol' düzeyinden 'katılım' düzeyine veya 'katılım' düzeyinden 'etki' düzeyine düşmesi gerekmektedir (1987: 19-20).

Maniruzzaman'ın tanımı, siyasal alana müdahalede bulunan ordunun, kışlarına geri dönerek güvenlik ve dış politikayı ilgilendiren konularda danışma işlevi ile sınırlı araçsal bir role bürünmesini içermektedir. Bu anlamda ordunun işlevi ilgili alanlarda uzman görüşü sunmak ile sınırlıdır. Maniruzzaman'ın tanımında iki

kriter öne çıkmakta: İlki, devlet içerisinde en yüksek karar alma otoritesi ile ilişkili iken ikincisi, siyaset içerisindeki en nihai gücün destek tabanı ile ilgilidir. Bu açıdan ordunun geri çekilişi; hakim askeri otoritenin siyasal alan ile ilgili nihai karar alma gücünü sivil otoritelere devretmesi ve sivil otoritenin meşruiyetinin karargah yerine sivil toplumdaki sağlanması ile gerçekleşmektedir. Maniruzzaman'ın geri çekilme sürecine ilişkin açıklamalarında, sözde seçimler veya halkoylamaları ile kendilerine hükümetlerin başkanları olarak meşruiyet kazandırmayı amaçlayan askeri yöneticileri veya askeri yöneticilerin görevlendirdikleri sadece ünvanı olan 'kukla' sivil yöneticilerin yer aldığı süreçleri ordunun geri çekilişi kapsamına almama uğraşı onu keskin ve sınırlı bir tanımlama yapmaya götürmüştür. Nitekim askeri müdahaleye maruz kalmış ülkelerin tarihsel tecrübeleri, müdahale sonrası kışlarına geri çekilen orduların siyasal alandan bir anda çekilmediklerini ve etkinliklerini farklı kanallarla ve farklı yoğunluklarla an azından bir süre daha sürdürdüklerini göstermektedir. Üstelik Maniruzzaman'ın geri çekilme sürecini, gerçekleşen askeri müdahale ile takip eden müdahale arasındaki geçen zaman dilimine oturtması arada geçen süreçte birçok ülke örneğinde olduğu gibi siyasal alandaki ordu etkisinin yoğun olarak yaşandığı gerçeği göz önüne alındığında geri çekilme kavramına ilişkin

tanımın taşıdığı problemi daha aşikar hale getirmektedir (1987: 19-20).

Bu çalışmada ele alınmış biçimiyle genel anlamda ordunun geri çekilişi konusu siyasal alana müdahalede bulunan ordunun sivil siyasal alanın yönetimini sivil aktörlere bırakarak kışlarına geri dönmelerini içermektedir. Ordunun siyasal alana yaptığı müdahalenin düzeylerinde farklılıklar olduğu gibi ordunun siyasal alandan geri çekilmesinin de değişik boyutları bulunmaktadır. Siyasal alanın kontrolünü elinde tutan ordunun müdahalesini 'katılım' düzeyine indirmesi geri çekiliş kapsamındayken, katılım düzeyinde siyasal alanda ortaklığı bulunan ordunun müdahale düzeyini 'etki' derecesine indirmesi de bu kapsamdadır. Aksi halde, ordunun siyasal alandan geri çekilmesini, müdahalede bulunan ordunun kışlarına geri dönerek sivil iktidara tabi olması ve sadece güvenlik ve dış politika konularında danışmanlık rolüne bürünmesine indirgemek sınırlı bir bakış açısı olacaktır. Darbe deneyimi yaşamış olan birçok ülkede kışlarına geri çekilen orduların en azından belli bir süre kendi kurumsal çıkarlarını baskı grubu olarak savunmanın ötesinde siyasal alana etkilerinin bir şekilde devam ettiği bilinen bir gerçekliktir.

Literatürde askeri rejimlerin hangi şekillerde sona erdikleri Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo-1: Askeri Yönetimlerin Sonlanma Şekilleri

	Karşı Darbe Yoluyla	Meşruiyet Kaybı	Otoritesini Ordudan Alan Bir Sivil Rejim Tipine Dönüşmesi	Gönüllü Geri Çekiliş	Dış Baskı Yoluyla
W.Hale	√	√	√	√	
Nordlinger	√	√		√	
S.E.Finer				√	
Sundhaussen		√		√	√

Finer, Nordlinger, Sundhaussen ve Hale siyasal alana müdahalede bulunan ordunun siyasal iktidarı bırakmasına neden olan faktörlerin niteliğine bağlı olarak literatürde ordunun neden geri çekildiğine ilişkin farklı savlar ortaya koymuşlardır.

Finer darbe yapan ordunun aktif siyasal rolünden geri çekilmesini yalnızca gönüllü geri çekilme türü üzerinden ele aldığı için ortaya koyduğu şartlarda sınırlıdır. Buna göre; darbe sonrası ordunun geri çekilmesi için darbe sonucu ortaya çıkan liderin geri çekilmeyi istemesi, daha fazla askeri destek olmadan ayakta kalabilecek bir rejim kurabilmesi ve ordunun bir bütün olarak kışılara dönme emri veren komutanlarına güvenmesi gerekmektedir (1974: 17-18).

Nordlinger'e göre ise darbe sonrası geri çekilme üç yolla olmaktadır. Müdahalede buluna ordu ya güçlü bir sivil baskı neticesinde iktidarı bırakmaya zorlanarak ya askeri iktidara karşı yapılan ordu içi devrim yoluyla ya da gönüllü olarak geri çekilmektedir. Bunlardan en sık olan gönüllü geri çekilme türü, ordunun iktidarı devrettikleri sivillere ordunun ayrıcalıklarını sürdürecekleri hususunda güvenmeleri ve ordunun itibarını profesyonel asker olarak geri çekilerek korumak istemeleri nedeniyle gerçekleşmektedir (1977: 138-147).

Sundhaussen darbe sonrası ordunun geri çekilmesini üç koşulla açıklamıştır. Bunlardan ilki gönüllü geri çekilme durumunu karşılayan darbe liderlerinin sivil üstünlüğü yeniden kurma yönündeki inançları nedeniyle siyasal iktidarı bırakmasıdır. İkincisi askeri iktidara karşı olan muhalefet yoluyla, sonuncusu ise belirli bir devlet tarafından dış baskı yoluyla gerçekleşen geri çekilmelerdir (1984: 543-562).

Hale'e göre ise askeri iktidar karşı darbe yoluyla iktidarı bırakabileceği gibi kimi durumlarda otoritesini ordudan alan bir sivil rejim tipine de dönüşebilir. Askeri rejimin başlangıçta belirlenen amaçlara ulaşamaması veya dışa yönelik askeri bir macera ile rejimin moral ve meşruiyetini kaybetmesi de askeri yönetimi sonlandırabilmektedir. Hale'e göre son

olarak askeri güçten bağımsız bir sivil rejime izin verme yoluyla da askeri yönetimler gönüllü olarak geri çekilebilmektedir (1994: 324).

5. SONUÇ

Askeri iktidara yönelik karşı darbeler, Latin Amerika'da 1950'li yıllar ile 1980'li yıllar arasında Afrika'da 1960'lar ile 1980'ler arasında oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bu dönemde karşı darbeler, kısa süreli ve amaçları sınırlı muhafız karakterdeki askeri rejimleri uzun süreli ve amaçları kapsamlı hükmedici rejimlere dönüştürdüğü gibi bazı durumlarda askeri rejimin hükmedici karakterini muhafaza ederek sadece iktidardakilerin değişimine neden olmuştur. Hükmedici askeri rejime karşı yapılan kimi karşı darbeler ise, siyasal iktidarı devralan askerlerin demokrasiye geçiş sürecini başlatmalarını sağlamıştır.

Muhafız askeri rejimler demokrasinin restorasyonu iddiasıyla siyasal iktidarı ele geçirdikleri için iç ve dış kamuoyunda askeri rejimin meşruiyetini kaybetmemesi hususunda son derece hassastır. Askeri müdahalenin ilk bildirimleriyle birlikte müdahalelerine gerekçe olarak gösterdikleri şartları değiştirerek kısa sürede kışalarına geri döneceklerine dair söz verirler ve başarılı olanları meşruiyetlerini kaybetmeden siyasal alandan geri çekilirler. Meşruiyet kaybı nedeniyle yaşanan geri çekilmeler genel olarak hükmedici askeri rejimlere özgü bir durumdur. Son yüzyılın proteryen ordularının çoğunluğu hükmedici askeri rejimler kurarak özellikle Latin Amerika ile Ortadoğu bölgelerindeki ve Afrika kıtalarındaki ülkelerde ele geçirdikleri siyasal iktidarı uzun süre elinde tutmuşlardır. Karşı darbelerin de sıklıkla yaşandığı bu coğrafyalardaki darbeciler genellikle meşruiyetlerini kaybederek iç ayaklanma veya dış baskı yoluyla geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1974 yılında Yunanistan ve 1982'de Arjantin'de askeri rejimin sona ermesi bu yolla olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs operasyonu Yunanistan'da, Falkland Savaşı'nda İngiltere'ye mağlup olması da Arjantin'de

askeri rejimlerin meşruiyetlerini kaybetmelerine neden olmuş, ekonomik sıkıntılarla da tetiklenen kitlesel protestolar sivil yönetime geçiş sürecini hızlandırmıştır.

Askeri yönetimin otoritesini ordudan alan bir sivil rejim tipine dönüştüğü durumun en tipik örneğini ise Mısır teşkil etmektedir. 1952 yılında General Necip ve Albay Nasır'ın öncülüğünde gerçekleşen askeri darbelerden itibaren 30 Haziran 2012 tarihine kadar Mısır'da siyasi iktidarı gücünü ordu desteğinden alan asker kökenli yöneticiler ellerinde bulundurmıştır. Bu tarihte Mısır'da gerçekleştirilen ilk adil ve özgür seçimler neticesinde sivil kökenli Muhammed Mursi cumhurbaşkanı seçilmiş

fakat yaklaşık bir yıl gibi kısa süren iktidarı kanlı bir askeri müdahale ile son bulmuştur.

Gönüllü çekilmeler; Türkiye'de muhafız karakterdeki 12 Eylül askeri rejimi sonrası komuta kademesinin her düzeyindeki genel anlaşma ile önceden belirlenmiş plana uygun olarak ya da 1982'de Arjantin'de olduğu gibi ordu içi hizipleşmeden kaynaklanarak ani çekilmeler şeklinde gerçekleşmektedir. Söz konusu geçiş tipinde askeri rejim, uzun dönemli çıkarlarının demokratik kurumlara yer vermek suretiyle gerçekleşeceğini umarak geçiş sürecini başlatmaktadır. Fakat sosyal baskı gibi sınırlandırıcı faktörlerin olmadığı durumlarda iktidardan çekilseler de önemli güçleri elinde tutmaya devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

- BRITANNICA. (2006). Concise Encyclopedia, Encyclopedia Britannica, Chicago.
- DANOPOULOS, Constantine P. (1992). "Farewell to Man on Horseback: Intervention and Civilian Supremacy in Modern Greece", From Military to Civilian Rule, Routledge, London and New York.
- EDWARD, F.- VALPHY, J. (1828). An Etymological Dictionary of the Latin Language, A.J. Valphy, London.
- FINER, S. EDWARD. (1974). The Man on Horseback, Armed Forces and Society, Vol.1, Issue 1, October, (5-27).
- FINER, S. EDWARD. (1967). The Man on Horseback, Pall Mall Press, London.
- HALE, W. (1994). Turkish Politics and The Military, Routledge, London and New York.
- HUNTINGTON, S. (1957). The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil Military Relations, Random House, New York.
- JANOWITZ, M. (1977). Military Institutions and Coercion in the Developing Nations, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- LEWIS, C. THOMAS. (1916). A Latin Dictionary for Schools, American Book Company, New York.
- MANIRUZZAMAN, T. (1987). Military Withdrawal from Politics, Ballinger Publishing Company, Cambridge.
- NORDLINGER, ERIC A. (1977). Soldiers in Politics: Military Coups and Governments, Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey.
- PERLMUTTER, A. (1981). Political Roles and Military Rulers, Frank Cass, London.
- PERLMUTTER, A. (1978). The Military and Politics in Modern Times, Yale University Press, New Haven and London.
- SUNDHAUSSEN, U. (1984) Military Withdrawal from Government Responsibility, Armed Forces and Society, Vol.10, Issue 4, July, (543-562).

15. WATKINS, F. MUNDELL, (1934). Encyclopedia of the Social Sciences, New York.
16. WEBER, M. (1978). Economy and Society, Guenther Roth and Claus Wittich (ed.), 3 vols, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
17. WELCH, CLAUDE E. - SMITH, ARTHUR K. (1974). Military Role and Rule, Duxbury Press, California.
18. WELCH, CLAUDE E. (1992). Military Disengagement from Politics: Paradigms, Processes or Random Events, Armed Forces and Society, Vol.18, No.3, Spring, (323-342).
19. WELCH, CLAUDE E. (1987). No Farewell to Arms?, Westview Press, Boulder and London.
20. WHITE, JOHN T. (1904). Latin-English Dictionary, Ginn and Company, Boston.